

Оптимал солиқ юки ҳажмини аниқлаш муаммолари

Проблемы определения оптимального объема налогового бремени

Problems of determining the optimal volume of the tax burden

Наргизахон ИМИНОВА,
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги
Тошкент ахборот технологиялари университети
кафедра мудири, иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент,
Шавкат ТЎРАЕВ,
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги
Тошкент ахборот технологиялари университети
профессори, иқтисодиёт фанлари доктори.

Аннотация

Ушбу мақолада иқтисодиётда оптимал солиқ юкини аниқлаш муаммолари илмий-назарий тадқиқ этилган бўлиб, унда миллий иқтисодиётда оптимал солиқ юкини аниқлаш муаммолари, иқтисодиётда солиқ юкини тақсимлашни, оптимал солиқ юкини ҳисоблашда эътиборга олиш муҳим бўлган кўрсаткичлар каби масалалар кўриб чиқилган. Шунингдек, юридик шахслар зиммасидаги солиқ юкини аниқлаш йўналишлари тадқиқ этилган.

В данной статье научно и теоретически исследуются проблемы определения оптимальной налоговой нагрузки в национальной экономике. Рассмотрены показатели, которые важно учитывать при расчете оптимальной налоговой нагрузки. Также исследованы направления определения налоговой нагрузки на юридические лица.

In this article, the problems of determining the optimal tax burden in the economy are scientifically and theoretically researched, in which issues such as the problems of determining the optimal tax burden in the national economy, the distribution of the tax burden in the economy, indicators that are important to consider when calculating the optimal tax burden are considered. Also, directions for determining the tax burden of enterprises were studied

Глобаллашув шароитида иқтисодиётда солиқ юкини аниқлаш ва уни оптималлаштириш бора-бора олиб борилаётган илмий тадқиқотларда солиқ турлари ва ставкаларини унификация қилиш орқали солиқ юкини оптималлаштириш, самарасиз солиқ имтиёзларни бекор қилиш, юридик шахслар зиммасидаги солиқ юки кўрсаткичини аниқлашда улар тўлайдиган барча солиқлар ва тўловларни қўшилган қийматга нисбати орқали аниқлаш, микродаражада солиқ юкини оптималлаштириш мақ-

садида корхоналарда солиқ юки кўрсаткичини соф ва умумий солиқ юкини тарзида эътибор қаратилмоқда. Иқтисодиётда солиқ юкини оптималлаштиришда мол-мулкнинг аниқланган кадастр қийматидан кам бўлмаган миқдорда солиққа тортиш, солиқ тўловчилар томонидан топшириладиган ҳисоботларга “қўшилган қиймат” кўрсаткичини қўшиш каби йўналишларда илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистонда “... солиқ юкини камайтириш,

Калит сўзлар: солиқлар, солиқ юки, оптимал солиқ юки, қўшилган қиймат, ялпи ички маҳсулот, юридик шахс.

солиққа тортиш тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш¹ ҳамда “иқтисодиётда солиқ юкининг даражасини камайтириш, шунингдек, солиқ солишнинг соддалаштирилган ва умумбелгиланган тизими бўйича солиқларни тўлайдиган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида солиқ юки даражасидаги номуносивбликларни бартараф этиш²” каби устувор вазибалар белгилаб олинган. Замонавий шароитда солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш ва солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ юкини оптималлаштириш ҳамда пасайтиришга оид илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилаётганига қарамай соҳада мавжуд бўлган муаммолар ҳали ҳануз ўз ечимини тўлиқ топмапти.

Иқтисодиётда солиқ юкининг таъсирини ўрганиш доимий равишда долзарб тадқиқот мавзуси ҳисобланади. Олимларнинг диққат-эътиборини асосан солиқ юкининг иқтисодий фаолиятга таъсири, солиқ юки оғирлигини хўжалик юритувчи субъектлар ва жисмоний шахслар ўртасида тақсимланиши муаммолари, солиқ юки оғирлигини бошқа бир субъектларнинг зиммасига ўтказилиши, солиқ юкини солиқ тўловчи субъектларнинг молиявий ҳолатига таъсири каби масалалар нисбатан кўпроқ қизиқтирган.

Солиқ юки муаммоси билан олимлар узоқ йиллардан бери шуғулланиб келишганига қарамай солиқ юкининг ҳар бир давлат учун энг оптимал даражасини аниқ баҳолай олиш масаласи ҳамон ўз ечимини топмапти. Ҳолбуки, амал қилувчи солиқ юкининг ҳаддан ташқари ошиб кетиши оқибат натижада тадбиркорлик фаолиятига ҳамда иқтисодиётнинг ривожланишга жиддий салбий таъсир кўрсатиши яхши маълум. Ҳар бир жамиятда солиқ муносабатларини ташкил этиш ҳамда бошқариш масалаларига объектив нуқтаи назардан қараш шундан далолат берадики, солиқ юкининг иқтисодий муносабатларга таъсирини ўрганиш ҳамма вақт олимларнинг эътиборини ўзига тортиб келган муаммолардан бири саналган.

Олимларнинг фикрича, солиқ юкининг мутлақ

кўрсаткичи мазмун-моҳиятан “давлат бюджетига ва давлат бюджетига алоқаси бўлмаган бошқа фондларга ўтказилиши шарт бўладиган амалдаги солиқларнинг умумий суммасини ифодалайди”³. Бизнингча, юқорида таърифи келтирилган солиқ юки кўрсаткичининг битта жиддий камчилиги бор. У ҳам бўлса, мазкур усул солиқ тўловчи субъектлар томонидан тўланадиган солиқ тўловларининг умумий суммаси қийматини солиқ тўловларининг манбаи билан боғлаб қарамайди, бунинг оқибатида жорий солиқ мажбуриятларининг кўрсатадиган босими эътибордан четда қолаверади.

Солиқ юкининг оптимал ҳажминини аниқлашга интилиш баробарида солиқ юкининг нисбий кўрсаткичидан ҳам фойдаланиш зарурлигини бошқа бир қанча олимлар ҳам қўлаб-қувватлашган. Уларнинг эътирофича, солиқ юкининг нисбий кўрсаткичидан амалда фойдаланиш алоҳида олинган мамлакат миқёсидаги солиқ тизимида рўй бераётган ўзгаришларни ҳисобга олишга, турли давлатлар солиқ тизимларини, солиқ ислохотларининг турли хил вариантларини ўзаро таққослаб кўришга қулайлик яратиб беради.⁴

Е.Н. Егорова ва Ю.А. Петровларнинг таъкидлашича, солиқ юки оғирлигини аниқлаш учун алоҳида олинган битта мамлакатдаги солиқ юкининг мутлақ кўрсаткичини ҳисоблаб чиқиш билан бирга ушбу кўрсаткичнинг бошқа хорижий давлатлардаги аналогик (ўхшаш бўлган) характеристикаларини ҳам таққослаб кўриш лозим⁵.

Солиқ юкининг оптимал даражасини аниқлаш услубиётини янада аниқлаштиришга ҳисса қўшадиган ва унинг мазмун-моҳияти, функцияларини аниқлаштиришга ёрдам қиладиган илмий мақола-ларнинг салмоғи анчагина катталигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Баъзи бир муаллифлар солиқ юки кўрсаткичини солиқларнинг йиғилиш даражаси, яъни, барча турдаги бюджетлар ҳамда бюджетдан ташқари фондларга келиб тушиши лозим бўладиган, аммо қандайдир сабабларга кўра ундирилмасдан қолган мажбурий тўловларнинг умумий суммасини эъти-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикаси янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сон “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги Фармони.

³ Фокин Ю., Кирова Е. Налоговая нагрузка, проблемы и пути решения // Экономист. 1998. №10. с. -55

⁴ Балацкий Е.В. О природе несостоятельности российской фискальной системы // Общество и экономика. 2004, №11 – 12. с. – 129. Балацкий Е.В. Налоговые реформы и экономический рост // Проблемы прогнозирования. 2006. №2. с. 136 – 144.

⁵ Егорова Е.А., Петров Ю.А. Сравнительный анализ эффективной ставки налогов в России и зарубежных странах // Налоговый вестник. 1995. №11. с. - 14

борга олиб аниқлаштириш лозимлигини таъкидлашади⁶. Стандарт кўрсаткични коррекциялаштириш зарурияти борлигини олимлар ҳар вақтда жамиятда мажбурий тўловлар, тайинланган қонуний жарималар ўз вақтида тўланмаслиги боис маълум даражадаги камомад мавжуд бўлиб, уни эътибордан четда қолдириш пировард натижада солиқ юкининг аниқ даражасини аниқлашга қаратиладиган ҳисобкитобларда хатога йўл қўйилишига олиб келади.

Е.Т. Гурвич солиқ юкининг оғирлигини учта турдаги – истеъмол соҳасида амал қилувчи (қўшилган қиймат солиғи, акцизлар), меҳнат соҳасида амал қилувчи солиқлар (ягона ижтимоий тўлов, жисмоний шахслар даромад солиғи), капитал айланмаси рўй берадиган соҳадаги (олинадиган фойда ва мол-мулкдан ундириладиган) солиқларнинг самарадорлигини ўзаро таққослаш асосида аниқлаш, шундан кейин миллий ҳисоблар тизимидан фойдаланиб уларнинг базаларини баҳолашни таклиф этади⁷. Солиқ юкини ҳисоблаб чиқишнинг ушбу усули иқтисодий субъектларнинг статистик маълумотларида қайд этилмаган даромадларини ҳам баҳолашга имкон беради ва шу сабабдан солиқ юкининг оптимал ҳажмини реал баҳолаш мумкин бўлади.

М.И. Литвин томонидан таклиф этиладиган ёндашувда солиқ юкининг оптимал ҳажмини қўшилган қиймат солиғи, акцизлар билан сотиладиган маҳсулотлар реализациясидан кейин қоладиган фойда, таннархда ҳисобга олинган ер солиғи, даромад солиқлари каби алоҳида гуруҳга мансуб солиқлар бўйича тўланган маблағларнинг умумий суммасини ўзаро солиштириш асосида аниқлаган маъқул⁸. Муаллиф ўзининг фикрини бир қатор ҳолларда аниқ турдаги солиқлар базаси билан солиқ манбаи ўртасидаги номувофиқлик мавжудлиги билан асослаб беришга ҳаракат қилади.

Шу ўринда бир нарсани таъкидлаб ўтмоқчимизки, юқорида турли хил муаллифлар томонидан таклиф этилган солиқ юкини ҳисоблаб чиқиш усуларининг асосида ётган миқдор кўрсаткичлари оқибат натижада алоҳида олинган қандайдир битта гуруҳга мансуб солиқларнинг манбаига нисбатан кўрсатиладиган фискал босимни характерлайди, шунинг учун бу услубдан анчагина тор доирада фойдаланиш мумкин бўлади. Айни вақтда аксарият мамлакатларда турли хилдаги солиқ базасига асос-

ланган мажбурий тўловлар амал қиладиган солиқ тизими қарор топган бир шароитда миқдор кўрсаткичлари ёрдамида ифодаланадиган солиқ юкининг жамланган суммасини умумий интеграл базага олиб келиш зарур.

Ҳозирги вақтга қадар солиқ юки ҳажмини ҳисоблаб чиқишда йиғиладиган солиқларнинг умумий ҳажмини айнан қайси бир гуруҳга мансуб бўлган солиқ манбаига нисбатан солиштириш лозимлиги хусусида мутахассислар ўртасида ҳамон қизғин баҳслар кетмоқда. Муҳокама этилаётган масала юзасидан турли хил муаллифлар томонидан билдирилган фикр-мулоҳазаларни умумлаштириб шундай хулоса чиқариш мумкин, ялпи ички маҳсулот, қўшилган қиймат ва миллий ҳисоблар тизимида акс этадиган ушбу муҳим кўрсаткичларнинг таркибий элементлари солиқ тўловлари учун асосий манба ролини бажаради.

Шунингдек, юридик шахслар учун солиқ юкини белгилаш муаммоларидан яна бири юридик шахснинг тўлаган барча солиқ ва йиғимларини айрим иқтисодчилар қўшилган қийматга нисбатан ҳисобласа, айримлар маҳсулот сотишдан тушган соф тушумга нисбатан ҳисоблайди. Бу тўғрисида ҳали-ҳануз аниқ бир тўхтамга келинмаган.

Юридик шахсларда солиқ юки уларнинг оладиган даромадларига қараб белгиланади. Унга кўра, солиқ юки маҳсулот сотиш ҳажмидан келиб чиқиб ҳисобланади. Бу кўрсаткичга асосан фойда солиғи белгиланади. Шунингдек, сотишдан олинган фойда ҳамиша ҳам солиққа тортиш манбаси бўлиб ҳисобланмайди. Шу сабабли юридик шахснинг айрим солиқларининг бу кўрсаткичга таъсири бўлмайди.

Ҳар бир солиқ тури ўз манбасидан қатъи назар баҳолаш мезонига эга. Энг асосийси бу – корхона фойдасидир. Яъни, юридик шахс томонидан тўланадиган солиқлар ва тўловларнинг фойда кўрсаткичига таъсири ёки уларнинг улуши сифатида аниқланади. Бундан ташқари юридик шахсларнинг тўловлари унинг соф фойдасига нисбатан ҳам аниқланади.

Кўпчилик иқтисодий адабиётларда фойда ёки соф фойда кўрсаткичи юридик шахсларнинг солиқ юкини аниқ ифодалаб бера олмайди деган фикр олға сурилади. Фикримизча, юридик шахснинг фойда ва соф фойда кўрсаткичларига солиқларнинг

⁶ Литвин М.И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий // Финансы. 1998. №5. с. -31, Паньсков В.Г. Налоги и налогообложение в РФ. М.: Книжный мир. 1999, с. 67 - 68

⁷ Паньсков В.Г. Налоги и налогообложение в РФ. М.: Книжный мир. 1999, с. 69.

⁸ Литвин М.И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий // Финансы. 1998. №5. с. - 30

таъсирини қандайлигини аниқлаш муҳим йўналиш ҳисобланади. Бунда юридик шахсга нисбатан солиқ юки ва унинг молиявий фаолиятига солиқларнинг таъсирини ифодалаб берувчи формулалар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Юридик шахсларга нисбатан солиқ юки белгилашнинг яна бир усули қўшилган қийматга нисбатан белгилашдир. Қўшилган қиймат юридик шахснинг маълум бир даврда янгидан яратган қиймати ҳисобланади. Яъни, юридик шахс маълум нархдаги товарни ёки хом ашёни сотиб олиб, уни қайта

ишлаш давомида унга қўшимча қиймат қўшади. Бу шу даврда янгидан яратилган қиймат ҳисобланади. Бу кўрсаткич барча солиқларнинг манбаи бўлиб ҳисобланади. Агар юридик шахс қўшилган қиймат яратмаса, у ҳеч қандай солиқ тўловчи бўлиб ҳисобланмайди (мол-мулк ва ер солиқларидан ташқари), солиқ тўлайдиган манба ярата олмайди. Қўшилган қийматга асосан ҳисобланган солиқ юки кўрсаткичи юридик шахснинг солиқ юкини кенгроқ ифода-
лаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сон “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги Фармони.
3. Ю. Фокин, Е. Кирова. Налоговая нагрузка, проблемы и пути решения // Экономист. 1998. №10. с. -55
4. Е.В. Балацкий. О природе несостоятельности российской фискальной системы // Общество и экономика. 2004, №11-12. с. 129.
5. Е.В. Балацкий. Налоговые реформы и экономический рост // Проблемы прогнозирования. 2006. №2. с. 136 – 144.
6. Е.А. Егорова, Ю.А. Петров. Сравнительный анализ эффективной ставки налогов в России и зарубежных странах // Налоговый вестник. 1995. №11. с. – 14.
7. М.И. Литвин. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий // Финансы. 1998. №5. с. -31, В.Г. Паньсков. Налоги и налогообложение в РФ. М.: Книжный мир. 1999, с. 67 – 68.
8. В.Г. Паньсков. Налоги и налогообложение в РФ. М.: Книжный мир. 1999, с. 69.
9. М.И. Литвин. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий // Финансы. 1998. №5. с. – 30.